

Trh u západních Slovanů v raném středověku

Forum – ve slov. jazycích jako targ

Handeln = polsky targować- vyjednávat, smlouvat - dohoda o ceně.

Trhy u hradních center. Aanonymní arabská relace o trhu, který se měl 3 dny odehrávat v hlavním velkomoravském hradu. Jiná zpráva Ibráhíma Ibn Jakúba – trh v Praze, pol.10. stol., další zpráva u Kosmy pro 2. pol. 11. st., moravské listiny z 2. pol. 11. stol. - týdenní trhy (jeden den v týdnu). Odbývaly se často v blízkosti kostelů, zpočátku se spojovaly i nedělními pobožnostmi, což brzy církve začala zapovídat - viz Břetislavova hnězdenská statuta k r. 1039.

Velké sezónní trhy v Polsku - v Hnězdně na jaře u příležitosti svátku sv. Vojtěcha, Wroclav - 8.5., na svátek archanděla Michaela, moravský Rajhrad – na svátek sv. Petra a Pavla (doloženo ve 30. letech 13. st.). Tržiště soužila také politickým shromážděním, jako místo poprav (spiknutí proti knížeti Soběslavovi I. 1130). Thietmarova zpráva o potrestání cizoložníků in ponte mercati (tržní lavice) v Polsku Boleslava Chrabrého.

Na trzích vládl trhový mír, na který dozíral iudex forensis (Polsko, Čechy). Tržiště jen málokdy identifikována. Wolin 9.- 10. st. – v místě Stříbrný kopec - místo ve tvaru nepravidelného oválu, kolem se nacházely dílny. Obdobně v Biskupině - 10. st. – volné místo obklopené obklopená hospodářskými zařízeními - dílna na zpracování parohů, kovárna, jáma na výrobu dehtu apod. V některých místech více tržišť – Praha, 11. stol.- kromě podhradského trhu ještě trh vyšehradský. Založení Staroměstského tržiště v pol. 12. st. Obdobně Wroclaw 12. st., kde se jeden trh nacházel na levobřeží blíže přechodu přes Odru, druhý na pravobřežním Olbinu.

Hroby obchodníků – snad Praha- hřbitov v Bartolomějské ulici – 20 hrobů obložených kamennými deskami. Kolobrzeg - mohylové pohřebiště ve Świelubie - mezi 70 pohřby z 9. St. jeden s nálezem vážek, v dalších dvou byly bronzové kostky - závaží. Snad šlo o skandinávské obchodníky.

Polabští Slované

Alt Lübeck - jeden z hlavních hradů Obodritů od 8/9. stol.- datum 819. Tato starší fáze – karolinské importy, fríská keramika. Osídlení západně hradu- jámy, vrstva; dálkový obchod.. Úpadek v pokročilém 9. a v 10. stol. Rozkvět v pol. 11.- pol. 12. stol., zničen Rány 1138. Kostel. Dílny kovoliticů (východně hradu), ševců , soustružníků (jižní předhradí),sruby podél hradby uvnitř i v sídlišti jižně hradu, též košatinové konstrukce. Zvláště jižní předhradí dle nálezů a opevnění zvl. význam (příkop). Z sídliště – zpracování bronzu, doklady obchodu – závaží, části vážek. Na druhé,tedy pravé straně řeky Trave –se předpokládá v pramenech zmíněná "Colonia non parva mercatorum" – sídliště kupců, patrně zahraničních, s kostelem ; nálezy hrobů. Dosavadní výzkumy zde- málo importů. Je sporné, zda cizí obchodníci žili soustředěně v jedné části aglomerace, V 11./12. stol.- sídlo obodritského krále Jindřicha. Na výšině v rámci pozdějšího města Lübecku, jižně od Alt Lübecku proti proudu Trave – „Bucu“ slov. hradiště 2. pol. 8. – 9. stol., osídlení i později, též z území msta, i dřeva s dendry z přelomu 11:/12. stol. Šlo o konkurenční hrad wagrijského knížete Kruta, nepřitele Nakonidů z Alt Lübecku

Parchim - Lödigees

4,5 km od Parchimu u řeky Alt Elde, a vyschlého jezera Lödigees. Meklenbursko. Zcela odkryto, dochovaná dřeva. 2 opevněná a jedna neopevněná slovanské a jedna německá fáze. Hradby komorové konstrukce; dendro 1035, 2. fáze 1062-1064. Most. Přístav zatím nedoložen. 17 vah, 180 závaží, 100 mincí, 750 přeslenů. Dřevěný chrám, koňské lebky – kult koně. Ražba mincí. Pouta- obchod s otroky. Zánik- zvýšením hladiny pro mlýny.

Polsko

Dosavadní bádání rozlišuje 3 fáze vývoje před vznikem institucionálních měst:

- 1) období před vznikem státu - vznik jakýchsi jader městského vývoje - 9./10. stol.
- 2) první fáze raně piastovské monarchie pol. 10.- pol. 11. stol. Nejobtížnější je prokázání první fáze- předpokládá se u Krakova či Hnězdna. Sice doklady vyšší vrstvy, ale chybí importy i málo stop specializovaného řemesla 2. fáze jasnější - vznik členitých opevněných útvarů centrálního významu, u nich velké makroregionální trhy (provinční). Ve Velkopolsku - jde o Gniezno, Poznaň, Ostrów Lednicki, Giecz, Grzybowo; vzájemné vzdálenosti 15 - 30 km; poněkud vzdálenější centra téhož řádu – Lad, Kruszwica. Dále se ještě odlišují dva nižší řády hradů. Nárůst vnějších vztahů, importy, poklady mincí, rozvoj specializované výroby. Dle Kurnatowské - jde o hradní města (Burgstadt). Počátky služební organizace, plný rozvoj až v následující etapě 3.
- 3) 2.pol. 11. – 12. stol. Podstatně více informací, na základě archeologických výzkumů i zmnožení písemných pramenů. Konstituování sítě kastelánských hradů. Charakteristický je další růst koncentrace osídlení. Vznik podhradních sídlišť vedle hradů, vznik hradeckých aglomerací. Nicméně řada problémů, zejména v případě malých center; předpokládá se, že každý kastelánský hrad doprovázelo tržní sídliště, byť nemuselo být v těsné blízkosti hradu (např. Ostrów Lednicki - Pobiedziska). Též trhy v některých vsích; odhad 50 – 200 trhů celkem. Velké sezónní trhy v den svátku patrona kostela (Olbin ve Wroclavi - trhy na sv. Michala, jemuž byl zdejší kostel zasvěcen.

Analýza distribučního systému (S. Mozdioch). Síť kastelánských hradů v 11.– 12. stol. doplňovaly menší, od centra 10-25 vzdálená distribuční, tedy zprostředkovatelská střediska – tzv. transportní model; v základní podobě je třeba si mezi dvěma správnými centry představit jeden menší distribuční útvar. Tato struktura byla dotvářena dále v průběhu vzniku lokačních měst.

Nejlépe poznány Wroclaw, Kraków, Gdańsk, Poznań

Otázka právního uspořádání předlokačních tržních útvarů. Teorie o tzv. polském právu, jež je občas zmíněno v písemných pramenech v protikladu k "právu německému" vedla k teorii o zvláštním právu předcházejícím lokační období (Kaczmarczyk 1961; Labuda 1958). Nověji se však prokázalo a bylo seriózní polskou vědou přijato, že jde jen o právo knížecí, jemuž tyto útvary podléhaly. Tržní právo jako knížecí regál platilo jen po dobu trhu, jinak běžné knížecí právo. Ve Wroclawi ve 12. stol. prokázána 2 tržiště; více tržišť se předpokládá též v Gnieznu či Krakově.

Složitě majetkově strukturované aglomerace (statky církve, šlechty) i jejich prostorový rozptyl se stávaly překážkou pro další rozvoj výroby a obchodu v těchto centrech; vyvstala potřeba koncentrace a právního sjednocení, které řešil právní akt lokace.

Slezsko – v 11.- 12. stol. 23 hrady spjaté s piastovským státem. Hrady jednak administrativní funkce, jednak vojenské. Poslední – spíše u hranic, menší zázemí do 30 sídlišť. Centrální hrady – 63 až 222 sídlišť, nejvíce Wroclaw. Teorie archeologů hrad= město narazil na odpor historiků, hl. K.Buczka a H.Lowmiańského. Nedostatek písemných pramenů o řemeslnících, nedůvěra k výpovědi archeol. pramenů. Holubowicz aj. zdůrazňovali pobyt řemeslníků v hradech, vycházeli s husté zástavby, uvažovali o trhu v hradu aj. (Gediga, Wedzki, Rajewski, Zbierski, Cofta). Vnitřní plocha slezských kastelánských hradů – 0,5 až 1,3 ha; Wroclaw – 6 ha. Opole – 0,75 ha; podle Holubowicze 100 – 160 chat ve 12. stol.; při průměru 5 osob na chatu – kolem 800 obyvatel. Obdobně Legnica i Niemczy, tedy hustota osídlení 1000 lidí/ha. To odporuje známým údajům z vrcholně středověká města – zde max. 200 osob/ha. 2 druhy objektů v Opole- hospodářské s hliněnou, a obytné s deskovou podlahou, rozdíl ve výplni (obytné –dusaná organická hnojůvka, hospodářské – popelovitá organická se slámou, prosem).

Průměr opolského domu deskovou podlahou – 16,8 m², dusaná – 16,1 m². Větší objekty často dvoudílné, pak plocha kolem 19,5 m². Břevna hospodářských objektů- nezbavena kůry. Ohniště v obou typech objektů bez rozdílu. Lze předpokládat malý počet členů posádky hradu. Otázka řemeslné výroby na hradech. Doklad pobytu řemeslníka – koncentrace zlomků keramiky ve vrstvě, nejen doklad výroby. Ve Wroclawi se prokázalo, že dokladů výroby je mnohem více na předhradí než na akropoli. Písemné zmínky uvádějí na hradech jen ozbrojence, příp. jejich rodiny (Gallus, Thietmar). Zde tudíž nebyli řemeslníci, ale bojovníci; jen podomácká výroba. Též doklady výzbroje – početně v opolském hradě, který byl probádán z 55%.

Hnězdno (Gniezno)

Sídlo prvních Piastovců a sídlo arcibiskupa. Nejstarší předstátní sídliště na Wgórze Lecha neopevněné. První fortifikace hradu 940. Do první čtvrtiny 11. stol.- čtyři segmenty hradu. Nejsevernější - biskupské sídlo; kostel sv. Jiří. Jižní segment - zamykal církevní okresek- kostel P. Marie (2.pol. 10. stol.), od r. 1000 sídlo arcibiskupa. Dva nejmladší segmenty - zabrány obytnou zástavbou, dřevem vydlážděné ulice. Pravidelné uspořádání, rovnoběžné stěny domů. Nejasné, kdo je obýval. Výrobně – obchodní struktura poznána nedostatečně. Jižní hradby poničené požárem 1018 či ve 30. letech 11. stol., byly později do 12. stol. překryty obytnou zástavbou. J část návrší zaujalo velké otevřené sídliště pro patrně jedno-či dvoudílný hrad.

Lokalizace řemeslně-trhové osady je problematická. Snad leželo na Panenské hoře V hradu, oddělena od něj úžlabinou s potokem Intenzivní osídlení od pol. 11. stol., trvalo až do transformace ve 13. stol. Další neagrární sídliště - na Lechově hoře; po zničení hradu byla znovu vybudována jen S část, na J straně - hustá a regulární zástavba s komunikacemi vyloženými dřevem. Neobjasněna zůstává role osady Targovisko s kostelem sv. Vavřince JV od Panenské hory.

Poznaň

Hrad vznikl v pol. 10. stol. na Ostrowie Tumskim, mysu sevřeném Wartou a přítokem Cybinou (5ha). Prvotní hrad - v SV části mysu. Dřevozemní val obklopil ovál 40 x 50m, Po 960 přestavba;rozdělení na 2 části - V a Z. Kostel P. Marie; nyní plocha 100 x 80 m. Ve V části - katedrála sv. Petra. Nejstarší trh - snad na Ostrově. Tumském, v suburbium na Zagorzu. Toto suburbium vzniklo v pol. 10. stol. v jižní části polohy, na "Zagorze". Opevnění z 10. stol,.. kostel sv. Mikuláše. Kovářství, slévačství, importy, fragmenty vah, mince. Na levém břehu Warty, Z od Ostrowa Tumského - osada s kostelem sv. Gottharda nejasných počátků. Areál kostela získali 1244 před lokací dominikáni. Pravidelná zástavba v řadách S-J nebo Z-V, vydřevené cesty. V hradu - osada Šródka, v 1.pol. 13.stol. plnila trhovou funkci, kostel sv. Malgorzaty před 1231. Počátky osídlení zde sahají do 11. stol.

Wroclaw

Ostrów Tumski – knížecí hrad, hradba z 1.pol. 10. stol., opevněný. Zde objekty rovnoběžně s hradbou. V 10./11. stol. přestavba, dvoudílný hrad o ploše 5-6 ha. Knižecí sídlo v menší, Z části hradu,obepnula hradba o šířce 20 m. Kostel sv. Martina; od konce 12. stol. zděná přestavba. Větší segment - v JV části katedrála a sídlo biskupa. Hustá zástavba dřevěnými domy, výskyt usedlostí, které sestávaly ze srubového či košatinového domu o ploše 20-25m², hospodářského objektu a špýcharu. Rovnoběžné uspořádání. Ulice vyložené dřevem. Obydlí družiny a služby knížeti či biskupovi.

Podhradí – na levém břehu Odry, na JZ od hradu i katedrály, od přechodu řeky na ostrově Piasek ke kostelům sv. Vojtěcha a sv. Marie Egyptanky na jihu, průměr ve směru S-J 500 m,

západní hranice - ulice Szewska. Kulturní vrstvy od 11. st. Kostely: Sv. Vojtěch - před pol. 12. st; kostel sv. Maří Magdaleny - dvě fáze, konec 12., poč. 13. st. Řemeslná výroba - barevné kovy, Fe, paroží, kosti, sklo, kůže; dílny často zahloubené. Na levobřeží nejpozději od poč. 13. stol. trh. 1208 sem umístěny – in foro - cisterciačky z Třebnice. Rozvoj levobřežního osídlení s počátky parcelace od sklonku 12. století, v SV a V části podzějšího města. Další neagrární osady, osídlené hosty. Jde o valonské tkalce s kostelem sv. Mořice nad Olavou, v JV části města – zatím archeologicky neprokázáno, sporné. Další centrum – Olbin na pravobřeží Odry. Zde byli organizátory obchodu velmoži, mající zde své dvorce a klášter benediktinů, posléze premonstrátů. Dvůr rodiny Wlostowiců ve V části Olbinu; Petr Wlostowic byl palatinem knížat Boleslava Křivoústého a Vladislava II. v 1. pol. 12. stol. Založil zde klášter benediktinů a navíc Wlostowicové ještě založili kl. augustiniánů na ostrově Piasek v pol. 12. stol. Dvůr se nazýval "satis bene munitam", byl tedy hrazený; spálen po pádu palatina 1145. V Z části Olbinu se lokalizuje sídlo comesa Mikory, který r. 1175 odkázal svůj majetek klášteru cisterciáků v Lubiaži. Materiální doklady existence dvorů nezjištěny. Další dvůr jistého Gerunga z 12./13. stol. se lokalizuje u kostela sv. Vojtěcha, levobřeží Wroclavi; další dvory area vel curiae Pomiana a Bezelina z 2. pol. 12. stol. na Ostrowie Tumskim.

Krakov

Hrad v 10. stol. sídlem světských vládců Malopolska, od pol. 11. stol. celého Polska. Obvodová fortifikace uzavřela 4 ha. V část, knížecí, vydělena v 11. stol hradbou; ve druhé části vznikla katedrála sv. Václava. 13 románských zděných staveb. Podhradní osídlení - severně hradu.

Suburbium Okól 200 x 300 m, v 10. st. opevnění; další rozšíření na severu ohraničeno na poč. 11. stol. příkopem. Na Okolu - románské kostely sv. Martina, sv. Jiljí, sv. Maří Magdaleny, sv. Petra apoštola. Zástavba – polozemnice i zemnice, sruby. Tržiště u kostelů sv. Ondřeje a Maří Magdaleny. Severně Okolu - otevřené osídlení, menší intenzita zástavby než na Okolu; v 11. stol. - tři seskupení: u kostela sv. Trojice (zde později dominikáni), při pozdějším klášteře. františkánů a severozápadně Okolu a při kostele sv. Vojtěcha v místě pozdějšího náměstí. Do pol. 13. stol. zahuštění zástavby. Celkem 56 ha osídlené plochy. Řada kostelů severně Okolu - kostel sv. Vojtěcha, Panny Marie a sv. Jana. Sv. Vojtěch - nejdříve dřevěný, ve 12. st. kamenný. V rámci této části zjištěna hutnická i kovářská výroba.

Uhry

Komitátní hrady 11.- 13. stol., u některých z nich se brzy vytvářela suburbia. Příklady: Bratislava, Nitra, Trenčín, Zemplín, Győr, Szabolcs, Visegrád, Székesfehérvár (Stoličný Bělehrad), Hont, Bihar, Sopron, Borsod aj. Obvykle jednodílné opevnění (na rozdíl od Polska) obdobně jako v ostatních okolních zemích - trhy vznikaly i mimo hrady, např. při důležitých dopravních uzlech. Győrffy - vytvořil hypotézu o tzv. městě východního typu v Uhrách; tato teorie zpochybněna na základě nejen archeologických výzkumů, ale např. i existence četných církevních institucí v těchto útvarech. Sídlištní aglomerace. Služebná organizace.

Tři hlavní typy raných měst:

- 1) Útvary související s komitátními hrady. Ne vždy se ale dožily éry právních měst.
- 2) Útvary vzniklé při biskupských sídlech či královských dvorcích – kuriích
- 3) Sídla, kde východiskem byl raný trh

Vazba většiny velkých center na Dunaj. Příchod obyvatel z francouzsky mluvících zemí na SZ hranici německého impéria. Východní obchod - soustředěný v rukou Židů

Rozptýlený ráz předlokačního sídlení kolem tržišť.

Győr (Ráb)

Město vzniklo v místě římské Arabony. V 5. stol.- pozdně římský kastel byl obýván civilním obyvatelstvem (dřevěné, patrně kúlové objekty); hradby se rozpadaly, jedna z věží sloužila jako sýpka. Někdejší vicus - opuštěn. Následuje hiát v avarské periodě. Raně středověké osídlení - z 10. stol. z centra města - návrší Káptalan . Polozemnice opuštěná v pol. 10. st.- poskytla keramiku západního původu. Předpoklad obchodní kolonie, zárodku regionálního centra. 2.pol.10.st.- vznik hradu; zahloubené objekty; výstavba asi za Gézy (972-997), později povrchové srubové stavby z doby krále Štěpána (997 – 1038); sídlo biskupa. Podhradí - Váralja; zástavba obdobná venkovské (ohniště v jamách, kúl. jámy, apod.) řetěz sousedících, byť ještě volně navazujících sídel podle hlavních cest; většina nálezů podle cesty podél Dunaje na V. další osídlení na cestách do Fehérváru a na jih podél řeky Rába - známe jen z písemných pramenů (Benedekfalva, Királyfölde-Kertesser-Adalbertfalva). Zásadní změna - ve 13. stol.; za Bély IV. přestavba hradu - donjon. Již ve 12. st. geograf Idrísí popisuje Győr jako živé obchodní centrum. Celní regulace z r. 1260 hovoří o německých a italských kupcích. Privilegium pro arcibiskupství umožňující zřízení města 1239. Blízko hradu-ustavilo se město kapituly, východně odtud - královské město.

Budapest

Óbuda - na pravém břehu řeky Dunaj, v prostoru někdejšího římského Aquinca; přežívání pozdněřímského obyvatelstva.

Až do pol. 10. stol. byla Óbuda knížecím centrem; v poslední třetině 10. stol. přesun vládců do Esztergomu, kde zůstali až do počátku 11.- stol. Kapitula sv. Petra – donace už v poslední čtvrtině 11. stol. od Ladislava a ve 12. stol. od Gézy II. (1141-1162). 1212 uveden trh v privilegium pro kapitolu, která byla jeho vlastníkem; 1355 rozdělena na královský a kapitulní okrsek.

Jádrem královský palác a kolegiátní kostel.

Buda

Před lokací - na území Budy 2 sídlištní jednotky: Pest na obou březích Dunaje (na pravém později na nazývána Malá Pest) a severněji na pravém břehu Óbuda. Více sídlištních seskupení; na severu tzv. Felhévíz, 1148 forum Geysa-patrně tržní sídliště, kde se usazovali kupci. Kostel uveden ve 12. stol. Zmínky o lodích na Dunaji 1187.

Na severní straně plató hradního kopce - dva objekty z doby před mongolským vpádem, mince. Archeologicky lze tedy před mongolským v pádem na pravém břehu Dunaje předpokládat dvě sídlištní jádra- Malou Pest a Felhévíz. Z Malé Pešti- minimum nálezů.

Pest

V těsné blízkosti - římské opevnění chránící přechod přes Dunaj z 3.-4.stol. Počátky osídlení na levém břehu Dunaje sahají do 11. stol.; 1046 a 1148 uveden portus Pest. Tři ohniska osídlení od severu Bécs, Pest a Szentersébet.

Esztergom (Ostřihom)

Strigonium - slovanského původu; předpoklad slovanského hradiště z doby předuherské. Princ Géza (od 971) zde měl své sídlo; údajně kamenné hradby.. Další výstavba rezidence za Štěpána, 1001 sídlo arcibiskupa..

Zmínka z r. 1050 o židovských obchodnících cestujících z Ruska do Řezna; zastavili se v Ostřihomi, aby opravili svůj vůz. 1146 chvála města z pera účastníka křížové výpravy. Nejstarší podhradní osídlení v církevní držbě na úpatí kopce. Jeden areál severní, těsně u hradu, další - královští udvorníci - na jižní straně podél malého Dunaje v sousedství přístavu; udvorníci postavili svá obydlí na S straně velkého tržiště. R. 1147 zmiňován kostel sv. Mikuláše JJV hradu, ke kterému měli dle pozdějších zpráv z 13. stol. příslušet Latini. Ještě ve 13. stol. oddělování od ostatních obyvatel.

Dvě města- arcibiskupské, ležící bezprostředně pod hradem a královské (zahrnovalo i vicus latinorum- tedy románské sídliště).

Veszprém

12 km od Balatonu. Jméno od prince Besprima (objevuje se v 1002/1009); biskupství 1009 zasvěcené sv. Michalu; centrum komitátu. Církevní město druhého řádu, omezená autonomie. V9.- 10. stol. osídlení 1,5 km vzdáleno od hradního kopce. Osídlení kolem hradu u kostelů sv. Mikuláše, sv. Markéty, sv. Tomáše a sv. Jana Křitele- dílčí sídlištní jednotky zvané angulus. Sv. Mikuláš - poprvé uveden 1237, vznikl asi po 1210; souvislost s valonským biskupem Robertem; ten 1208-1210 sloužil jako probošt královské basiliky ve Fehérváru. Dominikánský kostel sv. Kateřiny 1239. Opožděná urbanizace.

Székesfehérvár

Původně Fehérvár; Alba Regia poprvé 1235- překlad do maďarštiny -přidáno "Székes". Od pol. 13. stol. politická role nahrazena sakrální; pohřebiště uherských králů od 1031. Prvotní hrad na vrcholu vyvýšeniny, asi 100x 150 m, opevněn příkopem, asi 2. třetina 10. století, kostel- centrála, sv. Petr. V blízkosti kostela odkryta zemnice, dvouprostorová s pecí, k ní rozměrná jáma, dat. asi 1225-1235 s přestavbou kostela. V 11. stol. postavil Štěpán královskou basiliku P. Marie; porušila starší pohřebiště obyvatel hradu. Tehdy asi zděné opevnění kvadratického půdorysu; později rozšíření fortifikace na jihu. Severovýchodně královského sídla - stál domský hrad Vnitřní město, dále tzv. podhradí Buda na severu, s kostely sv. Markéty, později mendikantské kláštery. Doklady raně středověké zástavby SZ hradu. Latinské osídlení uváděno až od 13. stol. (1272- pečeť civium latinorum); původně sídlili u tržiště ve vnitřním městě. Až ve 13. stol. ale uváděno civitas exterior na SV od hradu a později i nova civitas JZ hradu.

Bratislava

Hrad - velkomoravský, posléze správní uherský. Kromě velkomoravského hradiště na Hradním vrchu zjištěno velkomoravské osídlení v ploše historického jádra města ; snad opevněné předhradí na V svahu u kostela sv. Mikuláše, koncentrace nálezů dále k V mezi Venturskou ulicí a pásmem středověkých hradeb, rozptýlené objekty i dále na východ (Hlavné námestie), i na jižním svahu hradního kopce.

Již 1042 kronikář Herimenn uvádí husté osídlení podhradí, které nazývá "město" (civitas).

Pol. 12. stol.- Al Idrisi - hovoří o B. jako o středně velkém městě s domy postavenými těsně vedle sebe. 1204 žádá Imrich I. papeže Inocence III. o povolení přemístit proboštví z hradu do podhradí, 1221 obdobný požadavek probošta k papeži Honoriovi III.

Bratislavská aglomerace ve 12./13. stol. :

Hrad s podhradím (burgus) s kostelem sv. Mikuláše (původně rotunda). Jádro aglomerace - Kapitulská ulice. Dle nálezů mincí - 2.pol. 12.- 1.pol. 13. stol.- osídlení od Venturské ulice pro nám. SNP, tedy po kostel sv. Vavřince

Kolem osady sv. Ondřeje, sv. Michala, sv. Mikuláše, sv. Vavřince (zde nejstarší rotunda, pak karnier ke kostelu sv. Jakuba) a Széplak. Na J úpatí hradního kopce stála mýtní stanice Vodná veža s přílehlou osadou Vydrice. Vytváření tržiště od 11.stol. - na křižovatce ulic Ventúrská, Panská, Kapitulská až po vyústění k Vydrické bráně - zbytkem je Rudnayovo náměstí. Privilegium 1291 udělené patrně již fungujícímu městu

Nitra

Velkomoravské počátky; Hradní vrch a Na vršku. V 11. stol. přestavba opevnění.někdejší velkomoravské předhradí Na vršku – se vyvíjelo dále; 1113 Mons iudaeorum, 1247 castrum Iudaeorum. Pod hradem - podhradí, v biskupských rukou. Kostel sv. Michala na SV podhradí Na vršku, na jihu kostel P. Marie s hřbitovem již z 11. (předán ve 13. stol.. františkánům). Ve 12. stol.. přesun těžiště na východ- kostel sv. Jakuba - lokační město.

Raně městské útvary v českých zemích.

1. Velká Morava

Předpoklady rozvoje - snad již od posledních desetiletí 7. stol. Vzestup koncentrace osídlení v tzv. staré sídelní oblasti v 8. stol., příznivé pro periodicky kolísající rozmach zemědělského travopoloňního hospodaření.

První útvary centrálního významu- lehce opevněná sídliště především na ostrovech v řece Moravě (Uh. Hradiště-Staré Město, Mikulčice, Olomouc - Povel), vzácněji výšinná (Brno-Líšeň, Staré Zámky). Doklady pobytu vyšší vrstvy - ostruhy s háčky; specializovaná řemesla - kovolitectví, hrnčířství; v zázemí vazba na produkční hutnická centra - Olomučany u Blanska. Zárodky vytváření sídlištní aglomerace jsou nejlépe pozorovatelné v Uherském.Hradišti-Starém Měste a v Mikulčicích.

Velkomoravská centra - rozmach v 9. st., dle dendrodat ze dvou z nich – Břeclav-Pohansko a Znojmo (881 n.l.) – hradiště budována hlavně v poslední čtvrtině 9. stol. Chybí však přesnější datování hlavních center, kde i dle písemných zpráv musíme předpokládat existenci již kolem pol. 9. stol. Velká rozdílnost charakteristických znaků jednotlivých lokalit vedla Č. Staňu (1985) k pokusu o rozčlenění na 6 typů :1: Centrální hradištní města, 2 :provinční hradištní města, 3: hradištní hrady, 4: zemědělská centra s panským dvorcem, 5 :pohraniční a strážní hrady. Systém nebyl obecně přijat, nepochybně však do určité míry obráží skutečné rozdíly. V zásadě lze rozlišit velké aglomerace v centrálních oblastech Moravy a západního Slovenska (Mikulčice, Uh. Hradiště- Staré Město, Břeclav- Pohansko, Nitra), doplňující nižinné lokality jako součást organizace zemědělského zázemí v těchto ústředních částech, opevněná sídla vyšší vrstvy nevelkého rozsahu (Ducové) a regionální centra vyrůstající z místních tradic. Zejména první skupina lokalit svým rozsahem , výstavností i koncentrací obyvatelstva přesahuje vše, co do té doby vzniklo u západních Slovanů. Otázka příčin – rozvoj zemědělství, obchodní i mocenské kontakty s franskou říší, dálkový obchod apod. Poslední – ve formě trhu Moravanů - doložen arabskými prameny, zejména rafelstetským celním tarifem 903-904. Obchod s Orientem (stříbrná plaketa íránského původu s obrazem sokolníka ze St. Města), na druhé straně absence arabských stříbrných mincí.

Velká Morava - stát s mocenskou složkou soustředěnou relativně dobře organizovaném jádru, k němu více či méně úzce,zejména pak asi tributárně, připojeny další gentes s místními centry.

Velké rozdíly v uspořádání jednotlivých aglomerací, "protoměst". Tzv. rezidenční a nerezidenční, nebo také vedlejší areály. Problém jejich funkce – kromě výrobních pracovišť, které se ovšem vyskytují i na akropolích, nelze archeologicky většinou prokázat převahu nějaké činnosti v rámci určitého areálu. Problematika výskytu zemědělských nástrojů- naznačuje větší podíl zemědělských činností v Mikulčicích a na Pohansku u Břeclavi než by

se dalo předpokládat, avšak zčásti jde o doklady výroby či snad kultu. Otázka počtu obyvatel- i v největších aglomeracích jich asi současně nežilo více než max. do 2000, soudě podle velikosti pohřebišť. Spotřební ráz ekonomiky velkomoravských center x počátky regionálního trhu.

Doklady výroby ve velkomoravských centrech- relativně hojné, a to i v sídlech „druhé kategorie“, zčásti zásluhou plošných výzkumů. Bratislava- Děvínská kobyla- sklářská pec z druhotně použitých římských cihel. Kovárny: Mikulčice, St. Město, Břeclav-Pohansko, Pobedim, Nitra. Otázka potulných kovářů – depoty s náradím v Mikulčicích, Mor. Jánů, Vršatském Podhradí. Nyní se však objevily depoty i na opuštěných pravěkých hradištích (Klášťov). Kultovní význam? Existence výrobních areálů- Břeclav- Pohansko, Staré Město

Mikulčice- opevněné dvoudílné jádro 11 ha, kolem rozsáhlá, členitá aglomerace s kostely, pohřebišti a sídlišti. Podhradní sídliště – na písčítých dunách. Výrazně sakrální ráz akropole s kostely a pohřebišti, na opevněném předhradí spíše družina a doplňující služby a řemesla (kovářství, kovolitectví-šperkařství). Nejvíce výrobních dokladů na S předhradí – kovárna, kovolitecká dílna Na všech areálech se ale různé funkce včetně výrobní v průběhu 9. stol. prolínají. Z předhradí interpretováno jako sídlo družiny- relativně pravidelná zástavba povrchových staveb, nedostatek dokladů výroby. Kovolitecká dílna u V. kostela při SV bráně akropole, Povrchové stavby dominují i v dalších částech (podlahové úpravy); velké sloupové stavby. Těšický les – střídání sídlištní a funerální funkce, superpozice hrobů a zahloubených objektů.

Kovárna na S podhradí. kleště, kladívka, kovadlinky; chybí ale jednoznačné doklady topenišť. Otázka dvorců při kostelech- chybí reprezentativní objekty a ohrazení (vyjma areálu VI. kostela, kde však jde jen o plochu svatyně s hřbitovem. VII. kostel - 16 hrobů, dva relativně bohatší, většina bez nálezů. Kolem patrně povrchové objekty. Otázka velmožského dvorce, chybí však sídelní doklady.

Uherské Hradiště- Staré Město

Cca 16tihektarové ostrovní sídliště snad jen s lehkým opevněním, bez pohřebišť, s fragmenty kamenných staveb. Staré Město na pravém břehu hlavního toku Moravy - členité předhradí mimořádného rozsahu, s několika kostely a velkými pohřebišti. Sady – církevní centrum s chrámem a pohřebištem. Příslušníci vyšší vrstvy žili patrně jak na říčním ostrově, tak i ve Starém Městě. Zde výrazná přítomnost specializovaných řemesel, zvláště kovolitectvím, železářství, sklářství – dílna. Železářské a klenotnické pracoviště v poloze „U Víta“, dále též hrnčířský okrsek- tavící tyglíky, nádoby s nataveninami kovů, polotovary, kovotepecké kladívko, kleště apod.. Přítomnost osob věnujících se zemědělství. V poloze nad Haltýři – kovolitecký areál – 11 kelímkových pecí. Hutnické pece, vyhřívačky. Pálení vápna v kopulovitých pecích. Dvoukomorové hrnčířské pece.

Břeclav-Pohansko

Velké hradisko o 28 ha rozlohy, se snad jen částečně současným dvorcem, asi starším než opevnění, jakož i jediným kostelem s regulérním pohřebištem. Východně dvorce - řemeslnický areál v poloze Lesní školka. Zde zastoupeny pece, nálezy olověných hřiven, specializovaného kovozapracujícího náradí, výrobní odpad (struska). Uvádí se také zhotovování drátěných brnění, sudů, textilní výroba, zpracování kůží a kožešin doklady zpracování kostí. Četné hroby mezi sídlištními objekty naznačují nesvobodný status obyvatelstva vázaného na dvorec. Tento jev však také souvisí s rozpadem uceleného ritu v období přechodu ke křesťanství

(shluky hrobů i na J předhradí se zastoupením pohřbů se zbraněmi – odlišný status než v Lesní školce.

Náznačky pravoúhlých struktur, ne zcela pravidelně pokrývajících vnitřní plochu sevřenou hradbou – v mladší velkomoravské fázi. Orientaci i rozměrovým modulem snad odvozeny z velmožského dvorce, který jako jediný má dvoufázové, jednoznačně definované ohrazení. Chybí analýza skladby zmíněných pravoúhlých útvarů.

Zástavba respektuje jednofázové, požárem zničené opevnění.

Poměrně rozsáhlé podhradí - jeho jižní část (tzv. Proutník)- jen ojediněle zastoupené výrobní objekty, kovářská výheň. Výrazněji zastoupeny zemnice (ve srovnání s lesní školkou), vzhledem k náhlému opuštění části objektů - nálezy výstroje koně a jezdce a další kovové předměty. Interpretace - sídliště ozbrojené složky obyvatelstva, asi však i jiné vrstvy.

SV předhradí – zjištěno lehké odhrazení na JV, jeden ohrazený dvorec a další palisádové žlábkové nejasné funkce. Koastel s pohřebištěm z pozdní fáze života aglomerace nebo z doby velkomoravské. Role tohoto areálu je zatím nejasná.

Interpretace (J. Macháček): Palatium (funkce sídelně reprezentační příslušníka snad vládnoucí dynastie, analogie- falce), emporium (typ B dle Hodgese – centrální kontrola dálkového ochodu, urbanizační rysy), munitio – fortifikační význam.

Metody výzkumu – propracovaná metodika dle J. Neustupného. Pojetí Pohanska jako systému. Výzkum zázemí – prokázáno zahuštění sídlišť v bezprostředním okolí (výzkum lokality Břeclav – Líbivá).

Nitra

Hradní vrch (prokázáno opevnění z 2.pol. 9. stol.) a opevněné předhradí v poloze Na vršku. V posledně uvedené- základy zděné architektury, snad stavby na podezdívce. Ostatní hradiska - velmi sporná, některá s jistotou pravěká (Zobor); Martinský vrch – kostel, pod menzou karolinská mince z let 840 – 923 – jednoho z pozdních Karlovců, nelze přesně určit. Sondáže neprokázaly osídlení v rámci okrsku sevřeného valem. Lupka – osídlení pravěké i raně historické, pod hradiskem pohřebiště a hrnčířské pece (ve středohradištním období vzácný jev).

10. století po pádu Velké Moravy

Kontinuita vývoje na střední a severní Moravě (Brno-Staré Zámky, Zelená Hora, Olomouc, Přerov), výrazné oslabení osídlení a zánik všech hradišť na jižní Moravě; reziduální osídlení zejména v Mikulčicích. Možná existence nevelkých lokálních centra na JZ Moravě (Turecký kopec u Hornic, Palliardiho Hradisko u Vysočan - na rakouské straně Sand bei Raabs).

Olomouc

Nejvýznamnější centrum Moravy v 10. stol. Morfologie olomouckého kopce. Osídlení již v 9. stol. centrálního významu. Zahuštění osídlení Dómského návrší a Předhradí. Suburbium v Pekařské ulici. 2 fáze oddělené požárovým horizontem (předěl po r. 1000), 22 mincí, 12 determinováno: 3 náleží Boleslavu II, ostatní veskrze olomouckým údělníkům 2.pol. 11. stol. Doklady kovozpracující výroby, tedy slevačství (tyglíky) i kovářství, jantaru. Olověné závaží, karneol indického původu - obchod. Mladší fáze podhradí - skleněné prsteny, zlomek sekaného stříbra, zlomky malovaných hliněných vajíček, tzv. pisanek- doklady styků s Polskem, s Kyjevskou Rusí.

Předhradí - tereziánská zbrojnice - zjištěny horizonty 10. stol. nad zasypanými jamami z 9. stol. (štetová úprava z pol. 10. stol., košatinový plot, požárový horizont). Opět nálezy jantaru, zlomek prstenu snad baltského původu; karneolové perly, vybroušený korál, perla. Otázka kontinuity církevního ústředí - otázka biskupství v 10. stol., snad sídlo záhadného biskupa Vracena z 1.pol. 11. stol. Vztah k českému a polskému záboru.

Přerov

Velkomoravské výšinné sídliště, zatím bez zjištěného opevnění, doprovázelo osídlení v okolí - prostor Žerotínova náměstí a nejbližšího okolí. Na opačném břehu Bečvy - pohřebiště a sídliště v Předmostí. Dva horizonty velkomoravského osídlení na Horním nám.- u kostela sv. Jiří; velkomoravské osídlení není ale souvislé.

Kolem r. 1000 fortifikace celého kopce -rozloha kolem 1,5 ha. (dendrodata 994 – 1003). Srubová zástavba po obvodu hradeb. Nález mincovního závaží s oboustranným kolkem moravského denáru knížete Břetislava I. Podhradní osídlení -Žerotínovo náměstí, též pás podél hradního návrší mezi polohou Na Marku a Wilsonovou ulicí, rozšíření dále na JV, jakož i na druhý břeh řeky – polohy Malá Dlážka, Brabantsko. Po Olomouci nejvýznamnější hrazený útvar přelomu 10. a 11. stol. na Moravě, opěrný bod polské posádky. Kontinuitní vývoj v 11.- 12. stol., avšak neprokázáno opevnění na místě starší hradby.

Čechy

Specifické postavení středních Čech; výstavba přemyslovské domény

1. fáze (7./8.- 8. stol.) - centrální místa předpřemyslovského období; nízký stupeň diferenciacie společnosti, opevněné útvary mají silné zastoupení zemědělství (Klučov, Šárka, Praha - Butovice); v některých regionech však existují lokality s doklady vyšší vrstvy - Dolánky- vrch Rubín v SZ Čechách). Časově se někdy rozděluje na dva horizonty, z nichž mladší zahrnuje lokality vzniklé až v 9. stol. (Levý Hradec).
2. fáze - 9./10 - počátek 11. stol. Sem spadá systém velkých hradišť ve středních Čechách, tvořících páteř přemyslovské domény (Pražský hrad, Budeč, Levý Hradec). Analogicky , byt' ne v tak propracované podobě. Lze sledovat vývoj center jednotlivých sídelních komor i v dalších částech Čech (Stará Kouřim, Libice).
3. fáze (1.pol. 11.- 12. stol.) - plná existence hradské soustavy. Vznik raně městských aglomerací (Praha, Litoměřice, Starý Plzenec, Žatec, Hradec Králové).

Doklady řemeslné výroby v centrech 9.- 10.stol.- jsou vyjma vlastních výrobků poměrně nevýrazné.

Obdobně jako na Moravě se objevuje vazba na oblasti se zdroji železné rudy (oblast Staré Kouřimi). Kovolitecká výroba a šperkařství- vazba na vyšší vrstvu (tyglíky- Libice, ale i Klučov či Doubravčice), kovářské vyhřívačky (Stará Kouřim, Budeč). Košárství, tkalcovství. Lze se domnívat, že předmětem vývozu byly spíše suroviny a otroci.

Předpokládá se, že důležitým impulsem pro rozvoj tržních vztahů v 10. stol. bylo dočasné přerušení dnajské cesty Maďary na přelomu 9./10. sol. Vzrostl tak význam obchodní cesty Řezno – Praha – Wroclaw (nebo Olomouc) – Krakov – Kyjevská Rus.

Otázka funkce jednotlivých hrazených částí hradišť 9.-10. stol.

Rozvoj tržních útvarů v 10.- 12. stol.

Přibývá písemných dokladů o existenci trhů. Trh "ve službách" státu. Pražské tržiště ve zprávě Ibráhíma Íbn Jakúba v pol. 10. st.- centrum mezinárodního obchodu s otroky. Význam židovských obchodníků. Změna v 11. stol.- začínají se prosazovat řezenská obchodníci. Další

novum – velký baltský obchod, využívající více druhů mincí se rozpadl, vznikly státní ekonomické okruhy užívající dominantně vlastní mince. 1050 - mincovní reforma Břetislava I. - karlovskou libru o váze 408 g vystřídala lehčí severská hřivna (marka). Státní mincovní monopol umožňoval zlehčování mincí a tak vedl k snadným ziskům.

Hradské trhy jako týdenní jsou zmíněny už v břetislavských statutech z 11. století. Cla – nejstarší celní řád v zakládací listině kapituly litoměřické, uvedena zvláště sůl. V Čechách po zahuštění sítě hradů dosahovaly odstupů mezi jednotlivými správními hrady 30 km.

Dominance týdenních trhů. Příjem z trhů- jeden z hlavních zdrojů obživy knížecího správního aparátu. 1211 jmenován v Praze iudex fori - královský úředník dozírající na provoz trhu a soudící zde vzniklé spory. Donace cel a celních poplatků církevním institucím. Význam krčmy jako místa směny (např. verze C zakládací listiny pro kapitolu litoměřickou uvádí desetinu poplatků z krčem). Již verze A listiny uvádí svobodné řemeslníky, usedlé v Litoměřicích.

Řemesla - v průběhu 11. stol. se měla stabilizovala služebná organizace; různí specialisté usazení v obvodu příslušného správního hradu odváděli své výrobky formou daně. jde však pravděpodobněji o nevolníky knížecích dvorů, nikoliv tzv. knížecí sedláky. Zakládací listina pro kapitolu litoměřickou (1057), verze B, vzniklá ve 12. stol., uvádí v podhradském sídlišti Zásady kromě vinařů a dalších rolníků též kožešníky, ševce, kováře, tesaře, lazebníky, přitom kožešníků jsou dva druhy kromě ševce – doklad počínající specializace. Obecně se v listině mezi kapitule darovanými lidmi zmiňují pekaři a mlynáři. Proti verzi A, jež řemeslníky bez konkretizace rovněž uvádí, konstatuje J. Tomas větší míru svobody. Verze B listiny zřejmě dovoluje rozlišit tři druhy řemeslníků ? 1) vesnické řemeslníky, spjaté zčásti se zemědělstvím, 2) nevolné řemeslníky sídlící při dvorech, 3) relativně svobodnější řemeslníky při hradu- sem náleželi uvedení řemeslníci ze Zásady. Zde lze předpokládat zvýšení produkce pro trh.

Usazování cizinců v hradech - Praha, asi již od 11. stol. Za vlády Soběslava II. (1173–1178) obdrželi Němci privilegiem, odvolávajícím se na ustanovení krále Vratislava II., výsadní postavení – mohl žít podle vlastních zvyklostí, přičemž si volili faráře a rychtáře. Vedle hradech - existence venkovských trhů. K nejranějším patří zmínky o trhové vsi Slivnice u Podivína u Kosmy, retrospektivně k r. 1063. České doklady naznačují, že k jejich početnímu nárůstu dochází až od 2. poloviny 12. stol. K ranějším případům náleží tržiště Hrutov u Litomyšle při významné celnici při česko-moravské hranici na trstenické stezce, které daroval Vladislav II. snad již r. 1167 klášteru litomyšlskému (CDB I, č. 399, 411–415; srov. Hrubý 1936, 116; Nový 1991, 141). Následují k r. 1162 Kuchov“cum foro“, 1196 forum Kladsko a r. 1196 tržiště Pátek u Loun, kde samo jméno naznačuje den konání týdenních trhů.

Centra 9. – 12. stol.

Levý Hradec

Dvoudílné hradiště. Počátky snad v 1. polovině 9. stol. Předhradí: ve 2.- fázi hradiště- přelom 9./10. stol.- sloupová stavba půdorysu L –přiléhající k hradbě 2. fáze, 3 hlavní prostory dále členěny; dále zkoumán jiný dvoudílný objekt. Doklady textilní výroby, kovářství (struska).

Budeč

Základem dvoudílné hradiště; vznik opevnění až ve 2. pol. 9. stol. Na akropoli trend k stavbě nadzemních srubových (i na podezdívkách) a kúlových objektů.

Předhradí – doklady kostěrné výroby.

Stará Kouřim

1. pol. 9.–pol. 10. století. V nejstarší fázi – ohrazen údajně jen nevelký areál nad srázem, ve 2. pol. 9. stol. rozšířen – vnik vnější hradby. V 1. pol. 10. stol. nová střední hradba, akropolí pak byl celý prostor za ní. Pohřebiště, halová stavba, bohaté nálezy. Koncentrace topenišť, zčásti kovářských, ve střední části hradiště, za branou, hl. 10. stol. Trojdílné, později dvoudílné 44 ha.

Kouřim- sv. Jiří – konec.10.- pol. 13. stol. Sv. Vojtěch – mladohr. osídlení, dvorec?

Libice

Dvoudílný hrad, 900 – 1200. Luxusní blatnicko-mikulčické a karolinské předměty. Boom kolem 900. Zal. pohřebiště ve V části akropole (prozkoumáno 287 hrobů), stavba kostela P. Marie a výstavba kněžského domu na předhradí (stilus, akvamanile v podobě beránka). Rozmach v 10. stol. (do 995) železářské objekty v SV části předhradí. Dominance nadzemních srubů na předhradí (rozdíl proti všim). V pol. 10. stol. byla zplanýrována část objektů na přístupovém směru do akropole, vznikla zde štěrková cesta. Nová hradba předhradí. Akropole- knížecí palác. Importy pražské tvrdě vypálené keramiky. Jediný zlomek polské nádoby s válcovitým hrdlem.

Praha

Centra – Pražský Hrad a jeho podhradí na Malé Straně. Hrad- vznikl v 9. století, předhradí na Hradčanském náměstí. Vyšehrad (uv. 1003, počátky asi 90. léta 10. stol.) a jeho podhradí s těžištěm v údolí Botiče. Tržiště raně středověké Prahy lze lokalizovat na dolní Malostranské náměstí. Zde intenzivní osídlení od 9. stol. (sporadické počátky 7./8. stol.), tři navazující příkopy-před pol. 9., 9./10., po pol. 10. stol. Roštová hradba z 9. stol.. K fázi příkopu 2 náleží i vydřevení cesta k mostu před Vltavu a tzv. strategická stavba ze základem z dřevěných komor, vyplněných kameny a hlínou; zánik do pol. 10. stol. Rozšířené prostranství v Mostecké ulici. – šířka 23 m, vydřeveno. Poslední příkop snad zanikl před 1257 – na jižní straně malostranského náměstí. Osídlení jde i jižně opevněné linie. Město doby Boleslavů – jde až do Hellichovy ulice. Asi srubové stavby. Pokračuje funkce cesty. Nejstarší kostel – rotunda sv. Václava před pol. 12. stol. Rozvoj tzv. románské Prahy (vyšehradská éra- 1000 - 1143) zejména od 2. poloviny 11. stol. Písemné zprávy o podhradí Prahy – nepřímě Ibráhím íbn. Jakúb, Kosmas; k r. 1091 se uvádí bohatství in suburbio Pragensi et vico Wissegradensi“; 1105 a 1108 zmínky o tržišti. Na Malé Straně – Horní Malostranské náměstí – rozmach pyrotechnické výroby, četné sesuvy půdy. V 11. stol. železářství vytěsněno pod severní svah Petřína – torza vypálených jam. K osídlení Malé Strany náleží jistě část pohřebišť na pravobřeží. Založení druhého hradu, tedy Vyšehradu, předurčilo základní tendence v půdorysném rozvoji aglomerace, ve směru k zaplňování dosud relativně volného prostoru mezi oběma hrazenými centry. Staré Město – do pol. 10. stol. jen hroby – na hraně středního a vyššího terasového stupně 2 – 600 m od zaplavované nivy. Pohřebiště do konce 11. stol., bohaté hroby kupců? z Bartolomějské ulice. Důvodem přesunu na území pozdějšího Starého Města v počínaje snad 2. pol. 10. stol. bylo patrně relativní přelidnění vltavského levobřeží. Možný organizační zásah centrální (knížecí) moci. Nelze vyloučit, že tržiště a tábořiště kupeckých karavan se v 10. stol. nacházela právě na pravém, tj. Staroměstském břehu. Nejstarší jádro staroměstského osídlení v JZ části nejnižší terasy, zde keramika 2. pol. 10.- 1. pol. 11. stol. – kalichovité okraje, tuny strusky. Ojedinele se osídlení této fáze objevuje na středním a vyšším terasovém stupni. Sídliště v prostoru Malého náměstí z 11. stol., s doklady železářství, mladší pohřebiště – počátek před 1100, souvislost s kostelem sv. Michala, kolem

kterého se po redukci rozsahu pohřebiště pohřbívalo i nadále. Význam vyšehradské cesty. Utváření staroměstského tržiště na optimálně vybraném střeším terasovém stupni od závěru 11. stol. či 1. poloviny 12. stol. a s ním související nové komunikační sítě (románská keramika). Vymístování železářské výroby z centra, usazování židů na S periférii. Na vyšší terasové stupně vystoupilo souvislé osídlení až počátkem 12. stol., kdy pohřebiště na jejich hranách zanikla (post quem denáry z konce 11. stol.). Kolem nového tržiště v prostoru Staroměstského náměstí vznikl souvislé osídlený pás o šíři kolem 200m (na JV k Rytířské ul.). Nová radiální síť cest. Odvozena již před archeologickými výzkumy ze změny směru cesty přes Vltavu k náměstí a ke čtvrté, JV radiále. Starší síť byla souběžná s řekou, k Vyšehradu. SV radiála v Dlouhé ulici- post quem denár 1092-1100 z pohřebiště v Dlouhé ulici překrytý touto cestou. Zrychlený vývoj ve 12. století – výstavba románských zděných domů (asi 60, až na několik výjimek jen na území St. Města, resp. těsně za jeho hradbami – náměstí Republiky), přibývá také kamen. staveb na Pražském hradě. Centrální „staroměstská“ část aglomerace přesáhla na východě pozdější obvod hradeb (výzkum na náměstí Republiky, zde i zděné domy z 12.-1. pol. 13. stol., a navázala na sídliště na Poříčí kolem kostela sv. Petra. Privilegium pro pražské Němce vydané Soběslavem II asi. z období 1174 – 1178. Sídlíště německých hostů se hledalo právě zde, rozsah něm osídlení byla asi větší – souvislost s románskými domy. Dotvoření půdorysu náměstí v průběhu gotizace, resp. institucionalizace Starého Města.

Pražské železářství 9./10.- poč. 13. stol., méně bronzolitectví. V 9./10. stol. doloženo jen z Malé Strany. Většinou okrajové polohy na svazích Petřína a hradčanského ostrohu, 2 nálezy blíže centru. V 10./11. stol. přesun na pravobřeží, na terasu VII c- nejvyšší, kolem Betlémského nám., další areál S této terasy kolem Anežského kláštera; vrchol do 1. poloviny 12. stol. Nadále pokračuje v menší máře i výroba na Malé Straně, ojediněle i na Malostranském náměstí, spíše však okraje v blízkosti vodních toků. Později vymístění na okraj Starého Města. Výroba i v předlokačních osadách kolem center- Klárov, Maltézské náměstí., též z předlokačních osad na Novém Městě. Ve 13. století se železo zpracovává již mimo vlastní Prahu. Hradčany, východně od Staroměstských hradeb. četné vyhríváčky na nám. Republiky V Pražské brány – zde bude třeba řešit otázku vztahu k zástavbě, a to jak dřevěné, tak i zděným románským domům.

Na počátku 12. stol. se objevuje nový typ domu – zapuštěný 1 m, bez ohniště, asi nejméně 2 podlažní. Jde o starší stupeň pozdějších podsklepených, rovněž ještě dřevohliněných domů. Rozmach výstavby kostelů od pol. 12. stol. Archeologické nálezy v prostoru Týna – četné nedatované kůl. jamky v podloží, ovšem souvislé sídlištní situace M. Goliński došel k závěru, že pražský Týn jako dvůr cizích kupců nemohl vzniknout dříve než ve 30. letech 13. stol.; analogie v Benátkách, kde byl obdobný objekt založen v letech 1222 – 1225. Až ve vrcholném středověku ho ovládlo Staré Město.

Hradec Králové

V 9.-10. století se na návrší rozprostíral hrad, z něhož Přemyslovci posléze učinili sídlo kastelánské správy. Fragmenty raně středověkého opevnění hradu (zemní těleso s plentou), které obepínalo celý obvod návrší a využilo reliktvů staršího lužického valu. Vstup do hradiska je předpokládán v místě mělké deprese na severozápadní straně, v místech pozdější Pražské brány. Z plošiny na temeni návrší byla zřejmě v 11.–12. století vydělena samostatně opevněná akropole o velikosti ca 1 ha, sloužící kastelánským úředníkům. Prvně je hradecký kastelán zmíněn k roku 1159. O skladbě osídlení máme málo dokladů; kulturní vrstva.

Centrální význam Hradce podpořil rozvoj podhradní aglomerace, která se rozkládala na ostrovech a vyvýšených místech nad Labem a Orlicí. Toto osídlení bylo tvořeno

jednotlivými sídelními jednotkami s pohřebišti, v jejichž blízkosti vyrůstaly již od 12. století první církevní stavby – kostely, celkem asi desítka (viz níže). Většina z nich však vystupuje v písemných pramenech až od 13. a především ve 14. století. Starší původ těchto kostelů, z nichž 3, resp. 4 se staly součástí klášterních fundací, naznačují jejich patrocinia a nepřímo i stopy mladohradištních pohřebišť v jejich bezprostředním okolí. Největší – u sv. Václava V hradu; nálezy záušnic též z blízkosti kostelů P. Marie a sv. Vavřince severně a západně jádra; řetěz dalších osad a kostelů J S jádra aglomerace.

Litoměřice

V polovině 10. stol. začala historie Litoměřic jako jednoho z předních center hradské správy přemyslovského státu. Litoměřický hrad se nacházel na Dómském pahorku, akropole s kostelem sv. Jiří zaujímal jeho jihozápadní část, zbývající plocha zůstala vyhrazena předhradí. Zde, na předhradí při kostele sv. Štěpána, našla svoje místo kapitula založená knížetem Svytlachem asi v roce 1057. Tzv. zakládací listina kapituly litoměřické a následné písemnosti poskytují u nás nebývale důkladný pohled na situaci správního hradu a jeho zázemí

Akropole; podhradské osady – 1057 – založena kapitula. Sídliště Zásada měla kožešníky, ševce, kováře, tesaře, lazebníky; další osady – Rybáře, Popovo, Dubina, Božka, Pokratice. Archeologické výzkumy uvnitř jihovýchodní části litoměřického jádra zachytily areál osídlený v průběhu 2. poloviny 12. stol. Stratigrafický horizont odpovídající přibližně době rozšíření litoměřického městského jádra ve 14. stol. překrýval starší situace, datované předběžně do 2. poloviny 12. až 1. poloviny 13. stol. – 7 asi potravinářských pecí. Tato archeologická zjištění mohou souviset s předlokačním obchodnicko-řemeslnickým sídlištěm, či spíše o dvůr příbuzných velmože Hroznaty Tepelského, Bleha z Třebušína a jeho stejnojmenného syna, významných velmožů a po nějaký čas i litoměřických kastelánů. V těsné blízkosti v Jezuitské ulici v závěru 12. a na počátku 13. stol. Doklady srubových staveb; možná souvislost se dvorem Hroznaty Tepelského, od roku 1219 součást majetku tepelského kláštera.

Sídelní areál archeologicky doložený v jihovýchodní části litoměřického jádra vystupuje jako jedna z mimořádně důležitých částí příslušné aglomerace – asi sídliště držené tepelským klášterem a označené v roce 1219 jako Noui Mont super Albiam a v roce 1228 jako villa Lutvmeric, kterou panovník odebral tepelskému klášteru. Zde asi začal vývoj směřující ke stabilizovanému lokačnímu městu. S daným areálem jsou spojovány chrámy Všech svatých, P. Marie a sv. Vavřince.

V místě pozdějšího hlavního litoměřického náměstí se ještě v době předlokační nacházela dvě pohřebišť. Mladší možná souvisí s kostelem sv. Michala, který měl zaniknout v průběhu 1. poloviny 13. století.

Stará Boleslav

Dvoudílný hrad postavený už před knížetem Václavem na přelomu 9./10. stol., opevněný zděnou hradbou (akropole) Boleslavem I; v pol. 11. stol. založena kapitula. Předtím – dřevohliněná hradba s plentou. Kostely – bazilika sv. Václava vybudovaná před 1046; sv. Kliment z počátku 12. stol. s freskami ze 3. čtvrti 12. stol., dále na JV neznámý kostelík z 11. stol. s hřbitovem. Snad jde o kostel založený kapitulním proboštem Zbudkem – sv. Jiří, který převzal se založením kapituly farní funkci. Počátky městské svatyně P. Marie zůstávají nejasné. Nedoložen též předpokládaný kostel sv. Kosmy a Damiána na akropoli. Zástavba předhradí – roubené konstrukce, projevují se základovými žlábkami po trámech, též sloupové stavby. V nejstarším horizontu – víceprostorové objekty. Pece patrně výrobní – V kostela sv. Klimenta, bez přímých dokladů; strusky vesměs v nadložních vrstvách. Intenzita

MDH osídlení na akropoli větší. Předhradí - souvrství max. 100cm, otopná zařízení v nejmladší fázi.

Žatec

Počátky osídlení – 2. pol. 9. stol. Poprvé uveden 1004; byla zde polská posádka. Ostrožna, 2. pol. oddělena její SZ část příkopem, asi 8 ha. 1. pol. 10. stol. Zánik staršího příkopu, vznik nového s hradbou dále k S a další příkop ohradil předhradí. Koncem 10. stol. - další příkop posílil opevnění akropole. Areál aglomerace se rozpadá na 3 části : Akropole s opevněným předhradím, jižní neopevněné předhradí. Západně – na dvou vyvýšeninách pod Z svahy ostrožny až po řeku Ohře – podhradí. V mladohradištním období na akropoli knížecí dvorec, na předhradí další obdobné útvary. Velká zapuštěná stavba sloupové konstrukce. Na vysunutém malém ostrožně JZ vlastního předhradí příkopem vydělený útvar, snad velmožské sídlo. Další sídlištní jádra J (tzv. vnější předhradí) a Z hradu – doklady železářské výroby, Fe bochánky, strusky, zahlobená výheň. Mírná redukce ve 2. pol. 10. stol., kovárna na akropoli (?). Na poč. 11. stol. – na akropoli dvorec s dřevěným palácem a se skladovacími objekty. Zde též kostel sv. Petra s pohřebištěm, hroby překryly zaniklé objekty. Zlomky reliéfních dlaždic ve výplních vrcholně střed. hrobů minoritského kláštera. Areál s knížecím sídlem oddělen palisádou na jižní straně. Předhradí: kovárny, zpracování barevných kovů na opevněném předhradí. Hřbitov u dřevěného kostela sv. Víta ve dvorci na hradišti, další na východním okraji předhradí u cesty vedoucí k brodu. Kostelík sv. Víta – první fáze dřevěná (1. pol. 11. stol., nahradil jednu kovárnu), ještě v 1. pol. 11. stol. vystavěn z kamene. Palisádové žlaby naznačují, že stál v areálu dvorce. Až ve 12. stol. se měl stát farním, s příslušnými pohřby. Další kostel z 12. stol. neznámého zasvěcení, který překryl hroby z 11. století na JV okraji ostrožny. I zde druhotně uložené zlomky románských reliéfních dlaždic. Kromě kostelních pohřebišť existovaly i souběžná mimokostelní. Třetí kostel sv. Kříže, 2. pol. 12. stol. Ráz podhradí a předhradí- poměrně rozptýlené, stále se měnící osídlení.

V JV části předhradí - velký železářský a kovolitecký areál, jehož rozsah a podoba se během 11. stol. měnila. 1937 nalezen na podhradí JZ od předhradí poklad – šperky, zlaté a stříbrné mince o hmotnosti 2,7 kg. Interpretován jako poklad řemeslníka – šperkaře (sporné). Na podhradí – zahlobený objekt s doklady mincování – 3 tyglíky, ústřížky stříbrného plechu, 7 denárů (celé i ve zlomcích), vše Vratislav II. (1061 – 1086). Z ostatních sídlištních situací – mince počínaje knížetem Oldřichem (1012–1034).

Z akropole pochází nález 2 olověných plomb, doklady skleněných kroužků i zlomků skla- 11. stol., kruhová závaží.

Chrudim

Středohradištní hradiště, pak kastelánský hrad. Nejstarší věrohodná zmínka o Chrudimi – přemyslovském hradu – se pojí k roku 1055. Ve 12. a na počátku 13. století byla Chrudim centrem provincie a sídlem kastelánů. Správní funkce si jako krajské město podržela i poté, co ve druhé či třetí čtvrtině 13. století zaujala prostor hradu městská zástavba. Zjištěna fortifikace hradu z obou raně středověkých období. Archeologickým výzkumem na různých místech vnitřní plochy byly zjištěny stopy dřevěné zástavby, plotů, početné zahlobené objekty z 11.- 12. stol. Členění plochy hradu neznáme. Nálezy záušnic z okolí farního kostela Nanebevzetí P. Marie i některá ustanovení doložená k 14. století, jejichž charakter však svědčí o raně středověkém původu, zde dovolují předpokládat existenci raně středověké svatyně.

Přemyslovský hrad ležel v hustě osídlené krajině, v jeho bezprostředním okolí se rozkládala podhradní sídliště. Pozůstatky některých z nich jsou dnes skryty pod náplavami

Chrudimky, nynější hustá zástavba chrudimských předměstí nedovoluje poznání jejich někdejší struktury. Pouze několik izolovaných archeologických situací svědčí o intenzivním využití okolí zákrutu řeky pod západním svahem hradní ostrožny ve 12. a starší fázi 13. stol. Stopy osídlení té doby bylo zjištěno i 1,5 km východně od města, pod návrším Pumberky. Významné místo ve struktuře podhradního osídlení náleželo podle archeologických nálezů poloze u kostela sv. Kříže, téměř 2 km jižně od jádra města; písemná zmínka k polovině 14. stol. Nálezy esovitých záušnic z okolního hřbitova však svědčí o jeho raně středověkém původu. O soudobém osídlení prozatím svědčí kromě početných keramických zlomků i odkryté stopy dřevěné konstrukce. Raně středověký původ nelze vyloučit ani u zaniklého kostela sv. Jana Křtitele.

Starý Plzenec

Od 2. poloviny 10. století přemyslovské centrum západních Čech, zmíněné poprvé r. 976 v souvislosti s porážkou Bavorů vojskem Boleslava II.. Aglomerace pod přemyslovským hradištěm na pravém břehu řeky Úslavy časem přerostla i na levý břeh. Suburbium rozložené na obou stranách brodu přes řeku bylo významným místem na důležité spojnici Prahy s Norimberkem či Řeznem. Cesta od Prahy vedla nepochybně přes Rokycany s biskupským dvorcem doloženým již v roce 1110. Do evidence písemných pramenů vstoupilo až ve druhé polovině 13. stol. Tehdy byly klíčovými body sídelní struktury kostely Panny Marie v pravobřežním podhradí, sv. Jana Křtitele, sv. Martina, sv. Václava a sv. Blažeje na levém břehu řeky. Roku 1266 daroval král Přemysl Otakar II. patronátní práva všech zdejších kostelů klášteru premonstrátů v Chotěšově, přičemž v této době již je nutno předpokládat existenci nově lokovaného města na levobřeží.

Jádrem raně středověkého osídlení Staré Plzně byl, stejně jako v Praze, dvoudílný přemyslovský hrad (akropole a předhradí) umístěný na úzké klesající ostrožně nad řekou. Mezi jižním úpatím ostrožny a břehem Úslavy existoval samostatně vyčleněný areál plnící funkci opevněného podhradí.

Pravobřežní část aglomerace, tzv. Malá Strana. Jižně od ostrožny – mocné souvrství přemístěných svahovin se středohradištní a mladohradištní keramikou, původem z plochy hradiště. K funkci pravobřežní části aglomerace je nedostatek podkladů, nepochybně však musel existovat rozdíl ve využití opevněného jižního podhradí a elevace s dnešním kostelem Panny Marie. 100 m JV od kostela SH kostrový hrob, další obdobný nález nedaleko, dnes neznámý. Výrazně odlišná terénní situace obou poloh naznačuje existenci dvou pohřebních areálů. Jednoznačné sídlištní nálezy ze západní části Malé Strany pocházejí teprve z konce 12. – 13. století; sídlištní areál byl prokázán severozápadně od kostela, mimo malostranské historické jádro. Přes nedostatečné archeologické doklady se pokládá jižní podhradí za nejstarší podhradní sídliště. Právě sem je velmi pravděpodobně nutné lokalizovat tržiště doložené svatovojtěšskými legendami k roku 992.

Levobřežní část aglomerace představuje expanzi preurbánního osídlení na protilehlou stranu údolí. Doklady osídlení ze sklonku středohradištního období jsou zatím nevýrazné. V zatím blíže neurčeném časovém úseku došlo k rozvoji tohoto suburbia na levém břehu Úslavy, krystalizační jádra kolem velmožských kostelů. V levobřežní části aglomerace dokládá známá listina Přemysla Otakara II. z roku 1266 existenci čtyř kostelů, z nichž známe polohu kostela sv. Jana Křtitele na náměstí a kostela sv. Blažeje, který byl jádrem samostatného sídelního útvaru nazývaného v prameni "Craboccon", vzdáleného od "centra" plzeňského suburbia cca 1 km. Poloha zbývajících dvou sakrálních staveb – sv. Martina a sv. Václava, se hledá. Druhá svatyně je indikována 4 hroby v prostoru ulice Sv. Čecha. Maximální doložený rozsah levobřežní části raného města v pokročilém 12. – 13. století značně překračoval rozsah

zástavby zachycené na mapě stabilního katastru a dosahoval plochy ve tvaru obdélníka cca 390 x 340 m. Objekty vesměs z 13. století, suterény. Nález skládacích vážek.

Situace na Moravě

Dosavadní bádání dovoluje soudit, že během 2. poloviny 11. stol. se na jižní Moravě konstitovalo cca 8 – 11 opevněných středisek hradských obvodů. Z nich nejvýznamnější byla centra “údelů” vedlejších členů či větví vládnoucího rodu Přemyslovců, Brno a Znojmo, dále lze jmenovat především Rokytou a Bítov a stále sporné Ivaň či Pravlov. Na východě a jihovýchodě sem zasahoval údel olomoucký s hrady Pustiměř, Spytihněv, Břeclav a Strachotín. Známé listinné falzum s jádrem z 2. poloviny 11. stol., sestavené na konci 12. stol. pro klášter opatovický, nás informuje o poplatcích z trhů, které se při těchto lokalitách a v rámci jejich obvodů odbývaly. V rámci sledované oblasti se jmenovitě uvádí Brno, Břeclav, Rokytá, Strachotín a Znojmo. U Břeclavi, Brna, Ivaně a Strachotína se zde uvádí jak trh týdenní, tak pravděpodobně i výroční. V případě dalších - Hrádek, Ivaň, Pravlov - není zcela jisté, zda šlo o správní hrady. V případě Pravlova se zde výslovně uvádí mostné, avšak zdůrazňuje se absence poplatku z trhu či neobdarování kláštera touto platbou. Nicméně falzum zakládací listiny třebečského kláštera údajně z r. 1104, vzniklé ovšem nejdříve na konci 12. či počátku 13. stol. dokládá vlastnictví této lokality v rukou benediktnů včetně krčmářů a cla “až k českým hranicím”. Je tedy pravděpodobné, že zde alespoň ve 12. stol. trh fungoval. Ač k r. 1222 se jmenuje nepochybně zeměpanský správce, prefekt Prosimír, nelze s přihlédnutím k listině pro Brno z r. 1291, kde se mýtný nazývá také prefektem, vyloučit, že nejde o kastelána, nýbrž o správce zdejší celnice. Každopádně zde hrad fyzicky zatím nebyl doložen. Jediný přímý, bezpečný doklad o tržním sídlišti mimo hrad z jihomoravského prostoru z doby před polovinou 12. stol. je znám pro dosud stále nejasnostmi obestřenou ves Slivnici. Podle Kosmy šlo o ves s trhem, uvádným již před r. 1063 a k r. 1110; lze připustit souvislost s podhradím hradu Podivína. Další problematický případ představuje Kyjov na Hodonínsku, který měl r. 1126 darovat kníže Václav klášteru Hradiště u Olomouce (“forum cum villa Kygiow”). Podle dosud nepřekonané analýzy V. Hrubého však úprava donace vznikla až po r. 1160, nelze vyloučit ani 13. stol. Ač musíme připustit i existenci mimohradských trhů ve 2. pol. 11. – 1. pol. 12. stol. (včetně krčem - taverna), přece jen zejména některé české doklady naznačují, že k jejich početnému nárůstu dochází až od 2. poloviny 12. stol. Z moravských dokladů lze uvést až potvrzení středomoravské vsi Kroměříže s trhem ve vlastnictví biskupství olomouckého Přemyslem Otakarem I. k r. 1207; k r. 1141 se v Kroměříži uvádí pouze krčma a mýto u mostu.

Brno

Teorie přemyslovského centra a podhradních sídlišť v Brně před rozmachem archeologického bádání (Petrov, podhradí na ploše pozdějšího města, Václav Richter). Nověji se za ústředí aglomerace považuje Staré Brno; snad hrad na ostrově mezi rameny řeky Svratky, církevní areál s rotundou P. Marie asi z 10./11. stol. na severním břehu vedlejšího ramene, jižně ostrova další podhradní osídlení při Vídeňské a Vojtově a Polní ulici. Přesun těžiště aglomerace do areálu pozdějšího města v průběhu 12. stol., výstavba kostela sv. Petra. Jeho plebán nese r. 122 titul probošt, možný vztah k tradici velkofarního kostela. Předlokační tržiště snad na území Zelného trhu. Aglomerace 12. stol. – sídliště v prostoru Křenové ulice s osídlením od 8. stol. Zábřdovice jako centrum vlastnictví velmože Lva z Klobouk z počátku 13. stol.; tento šlechtic zde asi 1209 založil premonstrátský klášter.

Na území pozdějšího města – shlukovité rozptýlené osídlení; doklady zpracování barevných kovů (tyglíky se stopy stříbra, snad i mosazi, výroba z bronzu). Po r. 1200 příchod

Němců a brzy i Románů (Francouzů, Valonů?), osídlení kolem náměstí Svobody; rychlý vývoj k právnímu městu.

2. Znojmo

Staré velkomoravské hradiště v ostrožné poloze Hradiště severozápadně města nepochybně jako opevněný útvar skončilo nejpozději v 1. polovině 10. stol. Osídlení zde však v omezené míře přežívá i v mladohradištním období, kdy se však do popředí dostává zejména funerální funkce části plochy při kostele sv. Hyppolita. Zdejší kněz Wibert k r. 1226 a 1227 požívá titulu „probošt“, obdobně jako v Brně možná souvislost s velkofarním kostelem znojemského hradskeho obvodu. V průběhu výstavby přemyslovské hradske správy v 11. stol., snad již za knížete Břetislava I. před polovinou 11. stol., vznikl nový hrad na menší protilehlé ostrožně. Hypotéza L. Jana, že staré Hradiště plnilo správní funkci až do počátku 12. stol., bude potřebovat ověření ve zdejším archeologickém materiálu. Mladohradištní osídlení je zde silně zastoupeno, vyskytuje se zde i horizont 10./11. stol., vnitřní příčný val obsahuje mladší fázi nejasné datace.

Klíčové a v našem prostředí ojedinělé prameny pro předlokační aglomeraci představuje dvojice listin z r. 1226, přihlídnout lze k listině z r. 1190. Znojemské podhradí transformované do právního města tehdy pozůstávalo z několika zjevně sousedících sídelních útvarů, označených vesměs latinsky „vicus“ a koncentrujících se většinou v severní, zvýšené části areálu později vymezeného hradbami. Šlo jednak o majetek louckého kláštera - vikus Újezdec kolem kostela sv. Mikuláše snad jako součást zřejmě jižněji zasahujícího statku (fundus) Kulchov, jednak o seskupení dvorců v blízkosti kostela sv. Michala, jakož i dva další viky - tzv. „Bala“ a „vicus Ungarorum“ situované k východní bráně. Zde měl vykonávat farní správu vyjma výběru desátků plebán od sv. Michala. Pod „viky“ si pak lze představit dílčí, kolem komunikací či jiných veřejných prostorů ulicovitě uspořádaná seskupení příbytků, převážně pod jurisdikcí zeměpanských úředníků. J. Tomas odmítá jejich přímé spojení s trhem, který představoval i ve Znojme panovnický regál. S tržištěm, sloužícím celému podhradí, však ve Znojme počítat musíme. Neobvyklý způsob jmenovitého výčtu více než 20 dvorců („curia“) v blízkosti kostela sv. Michala v mladší z obou listin možná naznačuje zčásti obtížně topograficky uchopitelný, nepravidelný půdorys osídlení mimo lépe vymezitelné viky, nebo s přihlídnutím k topografické tradici okrsku „věna sv. Michala“ v rejstřících městské sbírky z r. 1363 a 1397 zdůrazňuje osídlení náležející v době těsně před vznikem města chrámu sv. Michala. „Uherský“ vikus představoval době vzniku listiny tradiční název, který již nemusel odpovídat národnosti jeho obyvatel („quondam dicebatur vicus Ungarorum“). Panuje vcelku shoda v lokalizaci hlavního tržiště znojemského podhradí do prostoru Horního náměstí. Archeologický výzkum z r. 2008-2009 však prokázal na velké části tohoto náměstí mladohradištní osídlení, které snad obcházely komunikace; eventuální tržiště muselo být podstatně menší. Na sousedním Václavském náměstí, kde zhruba od 20. let 15. stol. stál kostelík sv. Václava, bylo zjištěno mladohradištní pohřebiště, které možná souvisí s hroby zjištěnými blíže kostela sv. Mikuláše. Zmíněné listiny z r. 1226 poskytují ojedinělé svědectví i o konkrétních obyvatelích seskupení Újezdce a kolem kostela sv. Michala. Z 20 konkretizovaných majitelů dvorců u sv. Michala má cca 7 jednoznačně německá jména, dvě by mohla být židovská, konečně 6 či 7 je slovanských, jedno může být uherské (Zalaš; Chaloupka l.c.) a další biblického původu nelze národnostně přiřadit. Pouze u dvou je uvedeno též povolání, a to v obou případech-u Viléma a Wenera-kožišníka. Pochopitelně z pouhých křestních jmen nelze usuzovat jednoznačně na národnost, zvláště když nevíme, o kterou generaci osadníků jde. Přítomnost Němců je však

nesporná. Jediný farář od sv. Michala Adam vlastní více dvorců jako součást farního jmění. U kostela sv. Mikuláše se z řady dvorců konkretizuje jen kurie magistra Petra a dvou šipařů dle jmen (Jindřich, Oldřich) nejspíše německého původu. Petr se jako mistr znojemské školy zmiňuje již r. 1225 spolu s knězem patrně kostela sv. Mikuláše jménem “Chaztov”, tedy patrně slovanského původu. Listina z 24.7. 1226 byla vydána patrně přímo v procesu lokace, o čemž svědčí mj. vymezení okrsku příkopem (in ambitu fossati). Poloha východní brány, níž měl dosahovat uherský vikus, je nejspíše ztotožnitelná s tzv. Střední bránou města; pak leží na jihovýchodním okraji původního podhradí, což naznačuje, že ohrazující příkop již musel jeho hranici přesáhnout. Odlišuje se zde také hrad (castrum) a podhradní osídlení (civitas)-zde by mohlo jít o pojem ve smyslu institucionálního města, zvláště když o 2 měsíce později označuje již tento termín město jednoznačně. V r. 1226 lze uvedené obyvatele považovat sice za měšťany, vzhledem k výše zmíněným skutečnostem však usazené ve svých vicích alespoň zčásti již před právní lokací. Závažnou skutečnost představuje usazování německých osídlenců přímo mezi původní obyvatele původních podhradních sídel, a to nepochybně dříve, než došlo k vysazení další části zástavby kolem dolního náměstí.

Pomineme-li areál hradu, kde je nade vše pochybnost doloženo velmi intenzivní osídlení 11.- 12. století, podařilo se v posledních letech doložit poměrně intenzivní osídlení 2. pol. 11. – 12. stol. ze severní části města, zvl. z širšího prostoru Horního a Václavského náměstí, též z předpolí hradu v areálu minoritského kláštera a při západní straně kostela sv. Mikuláše zmiňovaného již k r. 1190. Severně kostela se pod středověkým a novověkým hřbitovem nachází mladohradištní hroby s malými záušnicemi. Jižně a zčásti i severovýchodně kostela sv. Mikuláše je doloženo osídlení spíše od 13. stol.

Je zjevné, že v závěrečné fázi představovalo znojemské podhradí seskupení těsně sousedících sídelních útvarů se dvěma hlavními kostely, přičemž je dosti pravděpodobné, že starším a původně i významnějším kostelem byl sv. Michal, jemuž byla podřízena i hradní kaple P. Marie (později sv. Kateřiny, se známými románskými freskami). Osídlené území zabíralo podstatně menší rozlohu než královské město v 1. polovině 13. stol. a dokonce i než osídlení pravěké, zasahující dost daleko jihovýchodně chrámu sv. Mikuláše.

Olomouc

Centrem aglomerace zůstává hrad na dómském návrší, doprovázený na jihu a jihozápadě tzv. Předhradím s intenzivním mladohradištním osídlením. 1063 obnoveno biskupství, počátkem 12.stol. vystavěn na akropoli nový katedrální chrám sv. Václava, sem přednesen biskupský stolec od sv. Petra na Předhradí. Církevní složka se postupně silně prosadila na hradě a v Předhradí. Výstavba tzv. přemyslovského paláce, dnes považovaného za obydlí kapituly u sv. Václava asi biskupem Jindřichem Zdíkem před pol. 12. stol.; mimořádná památka románské architektury. Centrem podhradí zůstává osada kolem sv. Mořice západně hradu, zde doklady výrobní a obchodní činnosti, zvl. kovozpracující řemesla. Byl zde doložen také zděný románský dům a patrně i svatyně rázu centrály, snad jako součásti velmožského dvorce. Prostor u sv. Mořice náležel dle listiny z r. 1248 zčásti olomouckému biskupství. Dalším předlokačním kostelem byl asi i sv. Michal, v později darovaný dominikánům, v jehož okolí se vyskytly mladohradištní pohřby a pochází odtud i druhotně přemístěná soudobá sídlištní vrstva. V prostoru Dolního náměstí pod sv. Michalem zjištěny další mladohradištní vrstvy a objekty, mj. s nálezy ostruhy, kovoliteckého tyglíku apod. Zde též doloženo pohřebiště z 12. – počátku 13. století. Konečně na jižním okraji olomouckého jádra to je sv. Blažej, v jehož okolí je doloženo mladohradištní osídlení. Byl dle archeologických zjištění obklopen příkopem, což evokuje představu dvorce s kostelem. Lze soudit, že v předlokačním období se v Olomouci vyskytovali rovněž Židé – přijímaná zmínka k r. 1140 je další navíc

lokalizovanou z nejstarších zpráv o přítomnosti Židů na Moravě po údajích Kosmy o Židovi Podivovi, údajném zakladateli hradu Podivína, případně po údajích o útocích účastníků první křížové výpravy na Židy na Moravě na sklonku 11. stol.

Otázka řemeslnicko-obchodních sídlišť v podhradí kastelánských hradů

Strachotín – kastelánský hrad poloze Vysoká zahrada u Dolních Věstonic doprovázelo podhradní sídliště na zaniklém velkomoravském hradišti Petrova louka u Strachotína necelé 2 km severněji. Zde nalezena pyrotechnická zařízení, jakož i část skládacích vážek, zlomky tyglíku. Na samotném hradě objekt sloupové konstrukce s pecí; zde 49 skleněných kroužků, 15 korálků., zdobené kostěné předměty, 3 záušnice, zlomek tyglíku s kapkami zlata, olověné závažíčko, zlomek uherského denáru Ondřeje II (1046 – 1061). Plocha hradu hustě zastavěna, mince 2.pol. 11.- poč. 12. stol. Kostel s hřbitovem založen již do kulturní vrstvy, asi změna využívání prostoru hradiště, nejde-li již o jeho zánikovou fázi.

Rokytná (Moravský Krumlov)-ostrožná lokalita, akropole 3 ha, podhradí 8ha; význačná stavba s románskými dlaždicemi nalezenými v druhotné poloze v příkopu běžícím v těsné blízkosti pozdně románského kostela sv Hypolita, dnes sv:Leopolda na předhradí. Pohřebiště 11. stol. vně hradiště.

Literatura:

Biermann, F. 2007: Mittelslawische Vorburgsiedlungen (9./10. Jahrhundert) im nördlichen elbslawischen gebiet – Gestalt und Funktion, in: I. Boháčová – L. Poláček, eds., 2007, 35–78

Bláha, J. 2000: Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci, in: Přemyslovský stát kolem roku 1000, na paměť knížete Boleslava II. (+ 7.února 999), Praha,179 - 196

Bláha, J.2003: K raně středověké topografii Olomouce se zvláštním zřetelem k oblasti tzv. Předhradí - In: Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica 31 - 2002, Sb. prací historických XIX, 13 - 28. Olomouc.

Bláha, R.–Sigl, J. 2008: das frühmittelalterliche Siedlungsagglomeration in Hradec Králové, in: Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.) 2008, 143–148.

I. Boháčová – L. Poláček, eds., 2007: Burg – Vorburg – Suburbium. Zum Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7. Brno

Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.) 2008: Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren als Gegenstand der archäologischen Forschung. In: I. Boháčová – L. Poláček, eds., 9-17.

Brachmann, J. – Herrmann, J. (red.) 1991: Frühgeschichte der europäischen Stadt, Berlin.

Čech, P.Souhrn současného stavu poznání Žatce v raném středověku, Archeologické rozhledy 60, 2008/1, 36–60.

Čech, P. 2007: Frühmittelalterliche pyrotechnische Produktionsanlagen im Suburbium der Agglomeration von Žatec (Saaz) und die Chronologie der jung- und spätpurgwallzeitlichen Keramik, in: I. Boháčová – L. Poláček, eds., 2007, 91–102.

Dresler, P. – Macháček, J. – Přichystalová, R. 2008: Vorburgen des frühmittelalterlichen Zentralortes in Pohansko bei Břeclav, in : Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.), 271–290.

Europas Mitte Um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 1-3, Stuttgart 2000. Herrmann, J (ed.) 1985: Die Slawen in Deutschland, Berlin .

Galuška, L. 2008: Die großmährische Siedlungsagglomeration Staré Město-Uherské Hradiště und das Problem ihrer Gliederung anhand der Befestigungen, in: Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.) 2008, 169–178.

Gerewich, L. (ed.) 1990: Towns in medieval Hungary, Budapest.

Hladík, M. –Mazuch, M. – Poláček, L.: Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes, in: Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.) 2008, 179 –212.

Hoššo, J. –Lesák, B. 2001: Archeologický výskum horizontu 12. až 13. storočia v historickom jadre Bratislavy, *Archaeologia historica* 26, 241 - 256.

Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku, Praha.

Macháček, J. 2009: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.

Macháček, J. 2010: The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe : Early Medieval Centres as Social and Economic Systems, Leiden - Boston : Koninklijke Brill NV,

Mařík, J. 2008: The early medieval agglomeration of Libice – on the quest of suburbium, in: Boháčová, I. – Poláček, L.(eds.) 2008, 133–142

Mozdzioch, S. 1990: Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Procházka, 1993: K vývoji a funkčnímu rozvrstvení hradů 11.- 12. stol. na Moravě, Lokalne osrodki wladzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodnej, Wrocław 1993, 109–141.

Procházka, R. 2000: Zrod středověkého města na příkladu Brna (K otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), *Medievalia archaeologica* 2, 7–158.

Procházka, R. 2007: Archeologie a poznání moravských a slezských měst, *Archaeologia historica* 32, 37–80.

Procházka, R. . 2010:Odras vrcholně středověké urbanizace v archeologických pramenech na základě vybraných příkladů, in: *Přehled výzkumů* 51, 209–247

Procházka, R. – Doležel, J. 2001: Současný stav poznání počátků jihomoravských měst, *Přehled výzkumů* 42/ 2000, 25–74.

Procházka, R. – Drechsler, A. – Schenk, Z, 2006: Přerov (okr. Přerov), Raně středověká sídelní aglomerace Přerov (8.–12. století) – současný stav poznání, Archeologické rozhledy LVIII, 668–694.

Staňa, Č. 1985: Mährische Burgwälle im 9. Jahrhundert, in: H.Wolfram - A.Schwarzc (vyd.), Die Bayern und ihre Nachbarn 2, Wien, 157–200.

Široký, Radek - Nováček, Karel - Kaiser, Ladislav : Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem. AR 56, 2004, č. 4, s. 798-827. Rés. angl. s. 824-827

Žemlička, J. 1978: Přemyslovská hradska centra a počátky měst v Čechách, Československý časopis historický 26, 559 – 586.

Žemlička, J. 1996: Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren, Památky archeologické – Supplementum 6, 17–27.